

גִּרְן הַשְּׁעָרִים בְּרוּת ג 2: לְשׁוֹן חֲכָמִים בַּמִּקְרָא

בעבודותיו המאלפות בתחום לשון המקרא המוקדמת והמאוחרת הטעים בעל היובל את חשיבותה של הצטברות הביטויים המאוחרים כאחד הגורמים המאפשרים לקבוע, כי יצירה מקראית כלשהי נתחברה בימי בית שני.¹ אמנם הדרישה להצטברות כזאת תיראה מופרזת אם נביא בחשבון שסופרים במוצאי תקופת המקרא טיפחו בכתיבתם אידאל קלסיציסטי, כלומר שאפו לחקות את היצירות הקלסיות שהיו לפנייהם. שאיפה זו ניכרת בפרוזה הסיפורית המאוחרת, כגון אסתר ודניאל א, כבר בשימוש בצורת העתיד המהופך "ויקטול". אכן מותר לשער שסופרים יהודים בתקופה הפרסית ובתקופה ההלניסטית גדלו והתחנכו על הספרות שקדמה להם: אותה למדו ושיננו, אותה העתיקו, ואותה חיקו בכואם לכתוב יצירות על ימי קדם. מדעת וגם שלא מדעת נמנעו סופרים כאלה מלכתוב בלשון המדוברת והכתובה של זמנם. מידת הצלחתם תלויה הייתה בזמנם, בסביבתם, בחינוכם ובכישורונם. על כל פנים, ייתכן שתמצאנה יצירות שיש בהן רק סימנים מעטים של לשון מאוחרת, ואף על פי כן נצטרך להסתפק בהם כדי לקבוע את זמן חיבורן לאחרית ימי המקרא.² עם זאת הכול יסכימו, שהצטברות סימני איחור ביצירה אחת יפה כדי לקבוע לה בוודאות תאריך מאוחר.

אשר למגילת רות, כבר הצביעו חוקרים על כמה וכמה לשונות מאוחרים, וכן הועלו טענות אחרות שלא מתחום הלשון.³ על מה שנצטבר עד כה ברצוני להוסיף כאן ראייה אחת שלמיטב ידיעתי לא שמו אליה לב, משום שהיא נוגעת לתחום הסמנטיקה; ותמורות סמנטיות אינן תמיד קלות לזיהוי. המדובר הוא בגִּרְן הַשְּׁעָרִים בְּרוּת ג 2.

1. בין לשון ללשון: לתולדות לשון המקרא בימי בית שני, ירושלים תשל"ב, עמ' 69; "על שליפת הנעל שבמגילת רות", שנתון א (תשל"ו), עמ' 47-49; "הלשון העברית בתקופה הפרסית", ההיסטוריה של עם ישראל: תקופת המקרא (בעריכת ב' מזר), שיבת ציון: ימי שלטון פרס (בעריכת ח' תדמור), ירושלים תשמ"ג, עמ' 210-223, 306-309, ובייחוד עמ' 223.
2. א' רופא, "מלחמת דוד בגלית: אגדה, תיאולוגיה ואסכולוגיה", אשל באר-שבע ג (תשמ"ו), עמ' 64-65.
3. ראו ע' ברנר, אהבת רות, תל אביב תשמ"ח, עמ' 119-163; י' זקוביץ, רות, עם מבוא ופירוש (מקרא לישראל), ירושלים תש"ן, עמ' 16-18, 33-35; א' רופא, מבוא לספרות המקרא, ירושלים תשס"ז, עמ' 191-192.

משמעות גֶרֶן בלשון המקרא מוחוורת היא. זהו "מקום דישת התבואה וזרייתה"⁴. מדרך הטבע היה זה מקום רחב ידיים מחוץ לעיר, אך לא הרחק ממנה. ולפיכך אתה מוצא באוגרית שהמלך הצדיק דנאל שפט לפני השער תחת (העצים) האדירים שבגורן⁵. וכן מלכי ישראל ויהודה ישבו "איש על כסאו, מלכשים בגדים, בגרן פתח שער שמרון", ושם באו הנביאים להתנבא לפנייהם (מלכים א כב 10). משמעות זו מתועדת היטב בלשון המקרא, שכן היא חוזרת בו כשלושים פעם, שלוש מהן במגילת רות (ג 3, 6, 14).

לשון חכמים עדיין משמרת את ההוראה הזאת, שהרי אמרו: "סנהדרין היתה חצי גורן עגולה, כדי שיהו רואין זה את זה" (משנה סנהדרין ד, ג; תוספתא סנהדרין ח, א). הגרנות עגולות היו, משום שהבהמות הדשות היו הולכות במעגל. אבל ההוראה הנפוצה בלשון חכמים אחרת היא, וכולה סובבת על מושג היכול. כך בירושלמי שביעית ה, א: "במה דברים אמורים: באילן שהוא עושה שתי גרנות בשנה, אבל באילן שהוא עושה גורן אחת בשנה, כגון זיתים ותמרים וחרובין"⁶. "שתי גרנות" הן שני יכולים. ומסתבר שנכנסה המילה גורן בהוראה זו במקום מילת יכול השגורה במקרא, כיוון שיכול גופא הדלה מלשמש בלשון חכמים⁷. במשמעות יכול פירושו גם את גורן במסכת פאה, כגון משנה פאה ב, ה: "הזורע את שדהו מין אחד, אף על פי שהוא עושהו שתי גרנות נותן פאה אחת. זרעה שני מינין – אף על פי שעשאן גורן אחת, נותן שתי פאות". "עשאן גורן אחת" – עשה יכול אחד⁸. אך נראה לי שמשנה זו סובלת גם פירוש אחר: גורן = עֲרְמָה של יכול. כך נאמר בתוספתא דמאי ד, יג: "אמר רבי יוסה: מעשה שנכנס גורן אחד של פול במירון ובאו ושאלו את רבי עקיבא, והתיר להם את השוק". "גורן אחד של פול" הוא עֲרְמָת יכול של פולין. וממושג היכול נולדה המשמעות של זמן היכול. כך במשנה פאה ה, ט: "לא יאמר אדם לחבירו: הלויני כור חטים, ואני אתן לך לגורן". ובתוספתא שביעית ד, יד "עד שתגיע הגורן". ושם בבא מציעא ט, כד "ימתין עד שתגיע גורן".

4. ש"א ליונשטם וי' בלאו, אוצר לשון המקרא, כרך ב, ירושלים תש"ך, עמ' 250–251.
5. עלילת אקהת, לוח ב, טור V, שורות 6–7, וראו M. Dietrich, O. Loretz & J. Sanmartin, *The Cuneiform Alphabetic Texts from Ugarit, Ras Ibn Hami and Other Places* (KTU: second enlarged edition), Münster 1995, p. 50
6. השו"י כנעני, אוצר הלשון העברית, כרך ב, ירושלים ותל אביב תשכ"א, עמ' 518. הוא פירש כאן "גורן" – "תנובת הפרי שבשל ונלקט בבת אחת".
7. יכול בא שלוש עשרה פעמים בסוגים השונים של ספרות המקרא, ועליהן יש להוסיף את בול שבאיוב מ 20. אשר לחז"ל לא מצאתיו בקונקורדנציות למשנה, לתוספתא, למדרשי התנאים ולתלמודים. רק בספרא בחוקותי א, ג; ד, ה בא יכול בציטטים מן המקרא. ושם ד, הוצרכו לפרש: "לא תתן ארצך יכולה – מה שאת מוביל לה!" הרי כאן מקרה של הנגדה (אם נשתמש במונחיו של בעל היובל) בין הלשון הקדומה, הנוקטת לשון יכול, ובין הלשון המאוחרת, המשתמשת תחתיו בלשון גורן.
8. ראו למשל ח' אלבק, סדר זרעים מפורש (ששה סדרי משנה), תל אביב תשי"ט, עמ' 44–45.

וכל כך נשתרשה הוראת גורן = יבול בלשון חכמים, עד שכדי לציין את הגורן במשמעותו המקראית הוצרכו לקרוא לו גורן קבוע. הוא הנאמר במשנה בבא בתרא ב, ח: "מרחיקין גורן קבוע מן העיר חמישים אמה. לא יעשה אדם גורן קבוע בתוך שלו, אלא אם כן יש לו חמישים אמה לכל רוח". וראיה נוספת לשינוי הסמנטי של המילה גורן יש בדרשה על "גרן האטד" שנזכר בסיפור קבורת יעקב בבראשית נ 10-11. בבבלי סוטה יג ע"א הקשו: "וכי גורן יש לו לאטד"? והשיבו בדרשה: "מלמד שהקיפוהו כתרים לארונו של יעקב כגורן זה [=ערמת יבול] שמקיפים לו אטד". עצם השאלה מוכיחה שהוראת גורן כרחבה שבה דשו וזרו, אך גם נתכנסו לאספות ולמשפט, לא הייתה שגורה אצל חז"ל.

המשמעות גורן = יבול מצויה גם בספרות קומראן, בשני כתבי יד של ספר ברית דמשק. כך אנו קוראים בטקסט 4Q271, קטע 2, שורה 1: "מגורן יורד את העשרון מן הח[ומר] הוא הא[ת]יפה"⁹. הוראת יבול מתבקשת כאן. וכן בכתב יד מגניזת קהיר, דף XII, שורות 8-11:

אל ימכר איש בהמה ועוף טהורים לגוים בעבור אשר לא יזבחום. ומגורנו ומגתו אל ימכר להם בכל מאדו. ואת עבדו ואת אמתו אל ימכר להם אשר באו עמו בכרית אברהם.¹⁰

ברצף "בהמה ועוף... עבד ואמה" נראה לפרש את מה שביניהם כיבול הגורן ותנובת הגת.¹¹ מסתבר אפוא, שמשמעות גורן "יבול", השלטת בלשון חז"ל, כבר נתקיימה בלשון העברית של ימי בית שני.

את המפנה בהוראת גורן מלשון בית ראשון ללשון בית שני קשה להסביר. אמנם maqranum באכדית פירושו "גורן" וגם "זמן היבול", וכן g/qaranu משמעו לערום ו־g/qurannu הוא עֲרָמָה (גם של גופות);¹² אבל אין לראות כיצד יכלה האכדית להשפיע על העברית של בית שני בלי תיווך של הארמית. אולם בלשון זו, בשלביה השונים (מקראית, תרגומית, סורית), המילה המציינת גורן היא אֲדָר, אֲדָרָא, ואין למצוא בה מפנה משמעות כפי שראינו בעברית, מלבד שימושים שהם בגדר מטונימיה.¹³ בהיעדר ראיה להשפעה חיצונית צריך לשער, שיש כאן תמורה סמנטית

9. J. M. Baumgarten (ed.), *Qumran Cave 4-XIII: The Damascus Document (4Q266–273)*, DJD 18, Oxford 1996, p. 173

10. M. Broshi (ed.), *The Damascus Document Reconsidered*, Jerusalem 1992, pp. 32–33

11. בטקסט אחר, 4Q159, אנו קוראים (טור ב, שורה 3): "[עשה איש ממנה גורן וגת הבא לגורן]."

ראו J. M. Allegro (ed.), *Qumran Cave 4-I (4Q158–4Q186)*, DJD 5, Oxford 1968, p. 6

12. W. von Soden, *Akkadisches Handwörterbuch*, vol. II, Wiesbaden 1972, p. 608;

CAD, vol. 5: G, Chicago 1956, pp. 46–47, 142

13. מודה אני לחברי שרגא אסיף, שבדק עבורי את מובאות אדר בתרגום ובפשיטתא. המסקנה

פנימית שהרחיקה הרבה מעבר למטונימיה: מן הגורן כמקום הדיש וכו' אל תכולתו, היבול, ואחר כך אל זמן איסוף היבול.

שני כתובים הם בתנ"ך שבהם משמעות המילה גֶרֶן היא יבול. האחד הוא באיוב לט 12: "התאמין בו [בְּרָאִים] כי ישוב [ק' ישיב] זרעך וגרנך יאסף?" הפירוש הקרוב ביותר הוא של דליטש, שמצא כאן מטונימיה – גרנך תמורת "תבואת גרנך".¹⁴ ואולם לאור ממצאינו לעיל בלשון חז"ל קרוב לומר, שאין זו מליצה פיוטית סתם, אלא לשון בית שני שכבר מופיעה בספר איוב.¹⁵

הכתוב השני הוא ברות ג 2: "הנה הוא זרה את גרן השערים הלילה". כבר נתקשו בכתוב הזה וניסו לתקן את הגרסה אל "גרן הַשְּׁעָרִים", היינו הגורן הנמצא ליד שער העיר.¹⁶ אבל הביטוי גרן הַשְּׁעָרִים של בועז מוגן על ידי "גורן של פול במירון", שראינו בתוספתא. אין כאן אלא לשון חכמים: גֶרֶן השערים היא יבול השעורים שבעז זורה בלילה. אם את כל היבול זרה או רק עֲרֵמָה אחת ממנו – זאת נשאר לכוחו של בעז גיבור החיל ולחריצותם של נערו.

בין כה וכה מצטרפת גרן השערים של רות ג 2 אל הראיות שכבר נאספו בידי החוקרים כדי להחליט כי זמן חיבורה של מגילת רות מאוחר הוא, בתוך בית שני, קרוב לוודאי במאה החמישית לפה"ס.

דלעיל היא באחריותי. ראו על כל פנים במילונים, כגון: R. Payne Smith & J. Payne Smith, *A Compendious Syriac Dictionary* (1902), repr. Eugene, OR 1999, p. 4; M. Sokoloff, *A Dictionary of Jewish Palestinian Aramaic of the Byzantine Period*, Ramat Gan 1990, p. 36

14. F. [=Franz] Delitzsch, *Job (Commentary on the Old Testament)*, Transl. by F. Bolton, repr. Grand Rapids, MI 1975, p. 336. דליטש הפנה גם למתי ג 12 (עליו אפשר להוסיף את לוקס ג 17). מסתבר שהיוונית ἄλωος עברה אותה התפתחות סמנטית – מן הגורן (מקום) אל תבואתו. היא מתועדת בברית חדשה (כדלעיל), ואחר-כך בפפירוסים מהמאה השנייה.

15. אהרליך פירש שגרן כאן מציין כל סוג של יבול, והעיר כי בתוספתא בבא מציעא ח, כו גרן משמעו אפילו המלאי של היוצר (=הקדר); השווה A. B. Ehrlich, *Randglossen zur hebräischen Bibel*, vol. VI, Leipzig 1913, repr. Hildesheim 1968, p. 334

16. ראו E. F. Campbell, *Ruth: A New Translation with Introduction and Commentary*, AB 7, Garden City, NY 1975, pp. 117–119. מלבד החריגה של גֶרֶן הַשְּׁעָרִים מלשון המקרא מעלה קמפבל טענה נוספת בעד תיקון ההגייה. ברות ב 23 כבר נאמר שרות ליקטה "עד כלות קציר השערים וקציר החטים"; האומנם רק עכשיו הגיעה שעת הדיש והזרייה של השעורים? וצריך עיון.